

Râvilerin Cerhine Delalet Eden Lafızlar: İbn Ebî Hâtîm Örneği

Fikret ÖZÇELİK*

Words that Indicate the Disaffirmation of Narrators: Sample of Ibn Ebi Hatim

Citation/©: Özçelik, Fikret, Words that Indicate the Disaffirmation of Narrators: Sample of Ibn Ebi Hatim, Artuklu Akademi, 2017/4 (2), 51-76.

Abstract: It is very important to determine the situation of the narrators in the science of hadith. Because, in order to be able to give authentic judgment to any narrative, first of all, the narrators in the narrative list have to be reliable. In this context, many scholars were engaged with science of disaffirmation and corrections dealing with the situation of the narrators, and compiled works in this respect. One of the scholars who was interested in this field and compiled works is Ibn Ebî Hâtîm er-Râzî. He was involved in making evaluations of many narrators and used a number of terms to describe their situation. This study examines the terms and meanings used by Ibn Ebî Hâtîm in disaffirmation of narrators.

Keywords: Hadith, Authentic, Ibn Ebî Hâtîm, Narrator, Criticism.

Atf/©: Özçelik, Fikret, Râvilerin Cerhine Delalet Eden Lafızlar: İbn Ebî Hâtîm Örneği, Artuklu Akademi, 2017/4 (2), 51-76.

Öz: Hadis ilminde râvilerin durumunun tespiti önemli bir konudur. Zira herhangi bir rivayete sahih hükmünün verilebilmesi için öncelikle senette yer alan râvilerin güvenilir olması gerekmektedir. Bu bağlamda birçok âlim râvilerin durumlarını inceleyen-cerh ve ta'dil ilmiyle meşgul olmuş ve bu konuda eserler telif etmişlerdir. Bu alanla ilgilenen ve eser telif eden âlimlerden birisi de İbn Ebî Hâtîm er-Râzî'dir. İbn Ebî Hâtîm birçok râviyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve onların rivayet ehliyetleri ile ilgili bazı terimler kullanmıştır. Bu çalışmada İbn Ebî Hâtîm'in, râvilerin cerhinde kullandığı terimler ve bunların anlamları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahih, İbn Ebî Hâtîm, Râvi, Tenkit.

Giriş

Hadis ilminde herhangi bir rivayete sıhhat hükmünün verilebilmesi için onun hem sened hem de metin tenkidine tabi tutulması gerekmektedir. Râviler, sened tenkit sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda muhaddisler tarafından kullanılan lafızlar ve bu lafızlara yüklenen anlamlar,

¹ Bu makale *İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dil'deki Metodu* isimli doktora tezimizden bazı değişiklikler yapılarak hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

senedin sıhhatini açığa çıkarmada katkı sağlamaktadır. Nitekim hadis tenkidinde râvilerin cerhine ve ta'diline delalet eden birçok ifade kullanılmaktadır.² Hadis tarihi göz önüne alındığında konu hakkında birçok eserin kaleme alındığı da görülmektedir.³

İbn Ebi Hatim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı çalışması, konuya ilişkin erken dönemde kaleme alınan ve 18.038 râvinin biyografisini içeren kayda değer bir eserdir. Bu bağlamda İbn Ebî Hâtîm'in, râviler için kullandığı lafızlar ve onlara yüklediği anlamlar önem arz etmektedir. Zira kendisinden sonra gelen birçok âlim İbn Ebî Hâtîm'in görüşlerinden etkilenmiştir.

Râvilerin cerh ve ta'diline delalet eden lafızlar, İbn Ebî Hâtîm'den önce de kullanılmıştır.⁴ Öyle ki bu lafızları Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dönemine kadar götürmek mümkündür.⁵ Ancak hadis uydurma faaliyetleri başladıktan sonra bu tür lafızların daha çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira bu dönemden sonra artık isnad sorulmaya başlanmaktadır. Bunun neticesinde bazı râvilerin rivayetleri reddedilmiş, bazılarının da kabul edilmiştir. Dolayısıyla rivayeti red ve kabul edilen râvilerin durumunu ortaya koyan bir takım lafızların ortaya çıkması ve hadis münekkidleri tarafından kullanılması bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. İbn Ebî Hâtîm, bu lafızların belli bir taksime tabi tutulması bakımından konuya dair ilk eseri kaleme alan kişidir.⁶

Cerh ve ta'dîl lafızlarının kullanım sıklığı ve içerdiği anlam bakımından âlimlere göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda İbn Ebî Hâtîm "el-Cerh ve't-Ta'dîl" eserinde bazı lafızlara sıklıkla yer verirken bazılarını da nadiren başvurmuştur. Bu çalışmada İbn Ebî Hâtîm'in, râvinin cerhine delalet eden lafızları ve bu lafızlara yüklediği anlamlar tespit edilecektir.

1. İbn Ebî Hâtîm'in Cerh İle İlgili Sıkça Kullandığı Lafızlar

İbn Ebî Hâtîm *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserinde râvilerin cerh durumları ile ilgili olarak en çok başvurduğu lafızları şöyle sıralamamız mümkündür:

² Bayram Kanarya, "Cerh-Ta'dîl Bağlamında İmam Şafii'ye Yöneltilen İthamlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2017, c. XVI, sayı: 31, s. 227-244.

³ Geniş bilgi için bkz., Seyyid Abdülmâcid Gavri, *Mu'cemu'l-İfâz ve İbârâtî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2011; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, İFAV, İstanbul 2015; Abdurrahman Mahcûbi, *el-Mustalahu'l-Hadisî min Hilâli Kitâbi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2011; Konu ile ilgili ayrıca şu makaleye de müracaat edilebilir: Kanarya, "Cerh-Ta'dîl Bağlamında İmam Şafii'ye Yöneltilen İthamlar", XVI. cilt, 227-244.

⁴ Birkaç örnek için bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl* (tahk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs), Dâru'l-Kabs, Riyâd 2006, I, 235-324; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-Kebîr* (tahk. Mustafa Abdulkadir Ahmed Atâ), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, V, 51-106, VI, 366.

⁵ Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, İFAV, İstanbul 1997, s. 29.

⁶ İbn Ebî Hâtîm'in taksimi için bkz.: İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzi, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (tahk. Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, I, 324.

1.1. Leyyinu'l-Hadîs (لين الحديث)

İbn Ebî Hâtim bu lafzı cerhin ilk mertebesinde değerlendirmektedir. Yumuşak anlamına gelen “leyyin”, sertliğin zıddıdır.⁷ Bu lafız ile anılan ravi; hıfzından dolayı cerh edilmekte ancak bu cerh onun adalet sıfatına hâlel vermemekte ve böyle bir râvinin rivayeti, itibar için kullanılabilir. ⁸ İbn Ebî Hâtim de bu tabirle ilgili şöyle demektedir: “Hadis münekkidler, bir adam için ‘leyyinu’l-hadîs’ dediklerinde, bu râvinin hadisi i’ tibar için yazılır.”⁹

Leyyinu’l-hadîs lafzını “hadisi hüccet olmaz, itibar için yazılır” anlamında kullananların başında Ebû Hâtim (ö. 277/890) gelmektedir. İbn Ebî Hâtim, Abdullah b. Nâfi’ es-Sâiğ’in durumunu kendisine sorduğunda Ebû Hâtim şöyle cevap vermiştir: “Abdullah b. Nâfi’ Sâiğ, hafız olmayıp leyyin’dır. Ayrıca hıfzı tartışılmış olmakla birlikte kitabı daha sahihtir.”¹⁰

Ebû Zur’a da (ö. 264/878) “leyyinu’l-hadîs” lafzını “hadisi hüccet olmaz, itibar için yazılır” anlamında kullanmaktadır. İbn Ebî Hâtim kendisine Yezîd b. Ebî Ziyâd’ın durumunu sorduğunda o şöyle cevap vermiştir: “O Kûfe’li olup leyyindir. Hadisi yazılır ancak delil olarak kullanılmaz.”¹¹

İbn Ebî Hâtim’in râvilerle ilgili verdiği bilgilere bakıldığında, kendisinin de “leyyinu’l-hadîs” lafzını bu anlamda kullandığı anlaşılmaktadır. Mesela Sâbit b. Ebî Sufyan’ın biyografisini verirken şöyle demektedir: “Leyyinu’l-hadîs’tir. Hadisi yazılır ancak kendisiyle delil getirilmez.”¹² Aynı şekilde Hammâd b. Vâkid ile ilgili olarak: “Hammâd b. Vâkid, leyyinu’l-hadîs’tir. Rivayeti i’ tîbâr için yazılır”¹³ demektedir.

Dârekutnî’ye (ö. 385/995): “Falan kişi leyyindir dediğinde ne kastediyorsun?” diye sorulduğunda, o şöyle cevap vermiştir: “Böyle bir kişinin rivayeti terk edilmez, ancak adaletine zarar vermeyecek kadar cerh edilmiştir” demektedir.¹⁴ Yani hadisi yazılır, ancak râvinin cerhi de söz konusudur. Bundan dolayı hadisi delil olamaz denilebilir. Ancak adaletine zarar verecek kadar cerh edilseydi, rivayeti yazılmayacaktı.

⁷ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvîni, er-Râzî, *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1979, V, 225.

⁸ Gavri, *Mu’cemu Elfâz ve İbârâtî’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl*, s. 594.

⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 324.

¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 228. Buhârî de; “Abdullah b. Nâfi’ es-Sâiğ’in hıfzı bazen isabetli bazen de yanlış çıkmaktadır. Ancak kitabı daha doğrudur” diyerek bu gerçeğe işaret etmektedir. Aynı şekilde İbn Hibbân da kendisiyle ilgili şöyle demektedir: “Abdullah b. Nâfi’ es-Sâiğ; münkeru’l-hadîs, hata yapan ve hatasını fark etmeyen bir kişidir. Sika râviye uymayan rivayetiyle delil getirilmez ve sikaya muhalif olan hadisi i’ tîbâr için de kullanılmaz.” Bkz. Buhârî, *et-Târîh*, V, 112; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *Kitâbu’l-Mecrûhîn* (tahk. Mahmud İbrâhim Zeyd), Dâru’l-Va’y, Haleb 1396, II, 20.

¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 327.

¹² İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, II, 378.

¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 164.

¹⁴ Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlimi’r-Rivâye*, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut 2006, s. 26.

“Leyyinu’l-hadîs” lafzıyla beraber “fihi leyyin” ve “fi hadîsihi leyyin” lafızları da kullanılmıştır.¹⁵ Haklarında bu iki lafzın kullanıldığı râvilerinin, “sâkitu’l-hadîs” konumunda olmadığı ifade edilmektedir.¹⁶ Ahmed b. Hanbel,¹⁷ Ebû Zur’a¹⁸ ve Ebû Hâtim¹⁹ bu lafızları kullanan bilginler arasında yer almaktadır.

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında “leyyinu’l-hadîs” ifadesinin, râvilerin cerhi için kullanılan bir tabir olduğu ve bu vasıfta olan bir râvinin rivayetinin tek başına delil olamayacağı, sadece i’tibâr²⁰ için değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır.

1.2. Leyse bi’l-Kaviyy, (ليس بالقوي)

Hadis münekkidleri tarafından kullanılan lafızlardan birisi de “leyse bi’l-kaviyy” ifadesidir. Bu lafzın sözlük anlamı; “kuvvetli değil” demektir.²¹ Terim olarak; râvinin, sıdk ve emanet ehlinde olsa bile naklettiği rivayetin delil olabilecek konumda olmayıp “leyyinu’l-hadîs” in bir çeşidi anlamına gelmektedir.²² Ebû Hâtim’in, bir râvi için “leyse bi’l-kaviyy” ile beraber “zayıf”²³ ve “leyyinu’l-hadîs” lafzını da kullandığı görülmektedir.²⁴

Zehebî’ye (ö. 748/1348) göre Ebû Hâtim, leyse bi’l-kaviyy ifadesiyle râvinin sika/sebt derecesine ulaşmadığını kastetmektedir. Ayrıca Nesâî de (ö. 303/915) birçok râvi için leyse bi’l-kaviyy ifadesini kullanmış ve şöyle demiştir: “Râviler için kullandığımız leyse bi’l-kaviyy ifadesinin anlamı, râviyi zayıf kılacak bir cerhin olmaması demektir.” Buhâri ise bu ifadeyi zayıf râviler için kullanmaktadır.²⁵ Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855), bu ifadeyi, hadisi sahih olmayan râviler için kullandığı anlaşılmaktadır. Kendisi, Utbe b. Humeyd’in birçok hadis yazdığını, ancak insanların onun hadislerini pek arzulamadığını söylemektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in, onun rivayetleri için leyse bi’l-kaviyy ifadesini kullandığı görülmektedir.²⁶

Bazı alimler “leyse bizâke bi’l-kaviyy/ليس بذاك بالقوي” ifadesi de kullanılmıştır. Bu lafzın anlamıyla ilgili İbn Hacer, Ahmed b. Beşîr’in

¹⁵ Sâkit kavramı, “hadisi hiçbir şekilde alınmaz” şeklinde tavsif edilen râviler için kullanılmaktadır. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2009, s. 271.

¹⁶ Maḥcûbî, *el-Mustalahu’l-Hadîsi min Hilâli Kitâbi’l-Cerhi ve’Ta’dîl*, s. 179

¹⁷ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, II, 257.

¹⁸ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 130.

¹⁹ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IV, 311.

²⁰ İ’tibâr: Hadisin aynısının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için araştırma yapmaktır. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 142.

²¹ Muhammed b. Mûkrım b. Ali İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sadr Beyrut 1414, XV, 207.

²² Maḥcûbî, *el-Mustalahu’l-Hadîsi*, s. 183.

²³ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 277.

²⁴ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 272.

²⁵ Ebû Abdillâh Şemsuddın Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Mûkiza fi İlmi Mustalahi’l-Hadîs*, Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiyye, Halep 1412, s. 82-83.

²⁶ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 486.

biyografisini verirken şöyle demiştir: “Nesâî bu râviyi “leyse bizâke bi'l-kaviyy / بذاك بالقوي” olarak nitelemektedir. Nesâî'nin bu ifadesi râvinin hafız olmadığına işaret etmiştir. Ancak Buhârî (ö. 256/870) bu râviden bir hadis nakletmiştir.”²⁷ Aynı şekilde İbn Ebî Hâtim de “el-Cerh ve't-Ta'dîl”adlı eserinde bu lafzı kullanmıştır. Ebû Hâtim, Hâris b. Abdurrahman b. Ebî Zubâb için: “ed-Dâreverdi, kendisinden birtakım münker hadisler rivayet etmiştir. Hadisleri yazılabilir”, dedikten sonra: “Leyse bizâke bi'l-Kaviyy / ليس بذاك بالقوي” diyerek durumunu ortaya koymuştur.²⁸

Yukarıdaki lafızların yanında “leyse bizâke / ليس بذاك” ifadesi de kullanılmıştır Bu ifade de râvinin sıdk ve emanet sahibi olmasına rağmen, rivayetlerinin sahih/kuvvetli olmadığını göstermektedir.²⁹ Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) Haccâc b. Ertât için “leyse bizâke / ليس بذاك” ifadesini kullanmakta ve onun rivayetiyle delil getirilmeyeceğini ifade etmektedir. Ebû Hâtim de Haccâc'ın rivayetinin yazılabileceğini, ancak delil olamayacağını söylemektedir.³⁰ İbn Hacer'in (ö. 852/1449), bu ifadeyi gayr-ı müfesser (açıklanmayan) cerh olarak değerlendirdiği görülmektedir. Kendisi, Darekutnî'nin, Yezîd b. Ebî Meryem için “leyse bizâke / ليس بذاك” ifadesini kullandığını naklettikten sonra; “Bu, gayr-ı müfesser cerh olduğu için reddedilir” demektedir. İbn Hacer'e göre Buhârî, Yezîd b. Ebî Meryem aracılığıyla sadece bir hadis nakletmiştir.³¹ Ayrıca Yezîd b. Ebî Meryem, diğer münekkidler tarafından sika kabul edilmiştir.³²

Bu babta kullanılan diğer bir tabir de “şeyhun leyse bizâke / شيخ ليس بذاك” ifadesidir. et-Tibî'ye (ö. 743/1343) göre bu lafız; yaşça büyük, unutkanlığın ağır bastığı ve rivayetin güvenilir olmadığı ifade etmektedir.

İbn Ebî Hâtim “leyse bi'l-kaviyy”i cerhin ikinci mertebesi olarak değerlendirmektedir.³³ Bu tür râviler, dindar olmalarına rağmen zabt açısından problemliler oldukları için rivayetlerinin güvenilir olarak kabul edilmediği söylenebilir.

1.3. ed-Daif (الضعيف)

Cerh-ta'dîl ilminde sıkça kullanılan kelimelerden birisi “Zayıf / الضعيف” ifadesidir. Lügat anlamı; kavinin zıddıdır.³⁴ Terim olarak güvenilir olmayan, adalet ve zabt yönünden tenkit edilen râvi/râvileri ifade etmektedir.³⁵

Ahmet Yücel'in tespitine göre “zayıf” lafzının anlamı ile ilgili Yahyâ

²⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Dâru's-Selâm, Riyâd 2000, I, 550.

²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 89.

²⁹ Mañcûbî, *el-Mustalahu'l-Hadîsî*, s. 185.

³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 167.

³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 637.

³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 354.

³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 324.

³⁴ Ahmed b. Fâris el-Kazvîni er-Râzî, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğâ*, III, 362.

³⁵ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 336; Mañcûbî, *el-Mustalahu'l-Hadîsî*, s. 191.

b. Maîn, İbn Ebî Hâtîm ve İbn Hacer açıklamalarda bulunmuşlardır.³⁶ İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) naklettiğine göre İbn Maîn bu lafzı sika olmayan ve hadisleri hiçbir şekilde yazılmayan râviler için kullanmıştır.³⁷ İbn Maîn'in "zayıf" sözünü araştıran Mustafa b. İsmail de aynı kanaate varmış ve İbn Maîn'nin bu sözü kezzâb ve metrûk râviler için kullandığını tespit etmiştir.³⁸

İbn Ebî Hatim zayıf tabiriyle ilgili şöyle demektedir: "Zayıfu'l-hadîs olan bir râvî-cerhin üçüncü mertebesinde yer almaktadır. Bu durumda olan râvinin rivayeti terk edilmez, i'tibâr için alınır."³⁹ Yani rivayet hemen terk edilmez, kendisiyle amel edilebilmesi için araştırılır. Yapılacak araştırmanın neticesinde ya hadis sahih kabul edilip kendisiyle amel edilir ya da zayıf olarak kabul edilip terk edilir.

İbn Ebî Hâtîm'in bu açıklamasının "zayıf" lafzının tanımı konusunda yetersiz kaldığını düşünmekteyiz. Zira İbn Ebî Hâtîm'in bu açıklaması "zayıf" tabiriyle nitelenen bütün râvilerin rivayetinin i'tibâr için kullanılabilceği sonucunu doğurur. Hâlbuki bu lafız bazen rivayeti terk edilmesi gereken râviler için de kullanılmıştır. Nitekim İbn Ebî Hâtîm'in, bu lafzı bazen "metrûk" ifadesiyle beraber kullandığı olmuştur.⁴⁰ Bu bağlamda "zayıf" lafzının kullanımı ile ilgili İbn Maîn ile İbn Ebî Hatim arasında bir yaklaşım farklılığı olduğu söylenebilir.

İbn Hacer, "zayıf" lafzını, muteber, ancak tevsik olmayan ve müfesser olmasa da cerh edilen râviler için kullanmıştır.⁴¹

Ahmet Yücel yukarıda ismi geçen üç âlimin yaklaşımlarını şöyle değerlendirmektedir: "İbn Maîn'in kullanımının şahsa özel oluşu, İbn Ebî Hâtîm'in açıklamasının muhaddislerin maksatlarını ifade etmekte yeterli olmayışı, İbn Hacer'in izahının kapalılığı söz konusu tabirin delâletinin öncelikle ricâl kitapları olmak üzere kaynaklardaki kullanımları esas alınarak tespitini gerektirmektedir."⁴²

Başta İbn Ebî Hâtîm olmak üzere hadis münekkidleri tarafından kullanılan *zayıf* lafzının, iki manaya geldiği görülmektedir. Birincisi; râvinin rivayetinin terkinin zorunlu kılmayan, ikincisi; râvinin rivayetinin terkinin vacip kılan zayıflıktır. Bu bağlamda İbn Ebî Hâtîm'in, "el-Cerh ve't-Ta'dîl" adlı eserinde "zayıf / الضعيف", "Zayıfu'l-hadîs / الضعيف الحديث" ve "fihi da'fun / فيه ضعف" gibi lafızlarının, râvinin terkinin ifade eden ifadelerle

³⁶ Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri*, s. 85. İbn Maîn'in, zayıf lafzının kullanımı için birkaç örnek için bkz: Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, (thk. Muhammed Kâmil Kassâr), Dimeşk 1985, I, 54-67-68; II, 105-158.

³⁷ İbnü's-Salâh Ebü Amr Osman b. Abdîrrahman, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 124.

³⁸ Ebü'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *Şifâu'l-Alîl*, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire 1991, s. 285.

³⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 324.

⁴⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 176; III, 103.

⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Ebü'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şâgıs el-Bâkistânî), Dâru'l-Asime, Riyâd 1421, s. 81.

⁴² Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri*, s. 86.

beraber kullanılmadığı zaman, genellikle zayıfın birinci türüne işaret ettiği söylenebilir. İbn Ebî Hâtim'in, biyografisinde "فيه ضعف"⁴³ dediği Abdülmelik b. Hasek'in, cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından rivayeti terk edilecek kadar zayıflıkla suçlanmadığı görülmektedir.⁴⁴ Aynı şekilde İbn Ebî Hâtim'in, zayıf olarak nitelediği Sâbit b. Yezîd'den⁴⁵ Yahyâ b. Saîd el-Kattân(ö. 198/813) rivayette bulunmuş ve onu vasat olarak değerlendirmiştir.⁴⁶ Yine İbn Ebî Hâtim İsmail b. Muslim el-Mekkî'nin biyografisini verirken şöyle demektedir: "İsmail b. Muslim'in durumunu babama sordum. Babam; o zayıfu'l-hadîs'tir (ضعيف الحديث). Ancak hadisi yazılır."⁴⁷

İbn Ebî Hâtim'in "el-Cerh ve't-Ta'dîl" adlı eserinde "zayıf" lafzı ile beraber, "hadisi yazılmaz, metrûku'l-hadis" gibi râvinin rivayetinin terkinin gerekli kılan ifadeler görüldüğünde, zayıf tabirinin delalet ettiği ikinci mana anlaşılmakta ve râvinin durumu ona göre değerlendirilmektedir. Hadis münekkidlerinin cerh ettiği Zeyd b. Cübeyre'nin,⁴⁸ İbn Ebî Hâtim tarafından "zayıfu'l-hadîs, munkeru'l-hadîs" ve hadisi yazılmaz gibi ifadelerle nitelendirildiği görülmektedir.⁴⁹ Aynı durum Dâvud b. Zubrukân,⁵⁰ Suvvâr b. Mus'ab⁵¹ ve Seyf b. Muhammed için de geçerlidir.⁵²

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığına göre "zayıf / zayıfu'l-hadîs" ifadesinin mutlak olarak güvenilir veya metrûk râvilere delalet ettiğini söylemek zor görünmektedir. Ancak birlikte kullanıldığı lafızlara göre delaletini tespit etmek mümkündür. Şayet "zayıf / zayıfu'l-hadîs" tabiri tek başına kullanılırsa diğer münekkidlerin söz konusu râvi hakkındaki kullandıkları lafızlar dikkate alınarak delaleti tespit edilmelidir.⁵³

1.4. el-Kezzâb (الكتاب)

Râvinin cerhinde kullanılan en ağır lafız, "kezzâb / كذب" ve "kezzâb / كذاب" ifadesidir. Sözlük anlamı; doğruluğun zıddı olan kezzâb kelimesi, çok yalan söyleyen anlamında mübalağa ism-i fâil vezninde kullanılmaktadır.⁵⁴

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 413.

⁴⁴ İbn Adî Ebû Muhammed, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, (thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, VI, 530.

⁴⁵ İbn Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 386.

⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, (thk. Şuayb Arnavut), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2014, VII, 306.

⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 136.

⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâiretu'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1326, III, 400.

⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 502.

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 391.

⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 252.

⁵² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 391.

⁵³ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 91.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 704.

Kezib'in terim anlamı; Hz. Peygamber'e (s.a.s.) söylemediği bir sözü ona nispet etmektir. Kezzâb ise; ezberlemediği ve duymadığı bir şeyi rivayet edendir.⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, Ebû Usâme'nin; "Bir adam salih olmakla beraber kezzâb olabilmektedir" sözünü: "Ezberlemediği bir şeyi rivayet etmektir" şeklinde açıklamaktadır.⁵⁶ Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in, Ubbâd b. Kesîr adlı râviyi cerh ederken; "O işitmediği yalan haberleri rivayet etmiştir" demektedir.⁵⁷ Görüldüğü gibi bu nakillere göre yalan ifadesi, işitmediği bir haberi rivayet edenler için kullanılmaktadır.

İbn Ebî Hâtim râvilerin derecelerinden söz ederken şöyle demektedir: "Hadis münekkidleri bir râvi için; 'metrûku'l-hadîs, zâhibu'l-hadîs' veya 'kezzâbu'l-hadîs' dediklerinde o râvinin rivayeti düşer ve naklettiği rivayet yazılmaz. Bu tür râviler, cerhin dördüncü mertebesinde yer almaktadır."⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, cerhin en alt mertebesi için bu üç lafzı kullanmakta ve her üçünü de aynı seviyede görmektedir. Bu kanaatini de hocalarından aldığı anlaşılmaktadır. Mesela Ebû Zur'a, İshâk b. Abdullah b. Ebî Ferve için "metrûku'l-hadîs" ile "zâhibu'l-hadîs" tabirlerini beraber kullanmıştır.⁵⁹ Ebû Hâtim de Süleyman b. Amr için her üç lafzı (metrûku'l-hadîs, zâhibu'l-hadîs ve kezzâbu'l-hadîs) birlikte kullanmıştır.⁶⁰

Bu tür râvilerin rivayeti hiçbir şekilde delil olamaz ve bunlar vasıtasıyla gelen haberler mevzu olup 'itibâr için de olsa asla kabul edilemez.⁶¹

İbn Ebî Hâtim mezkûr eserinde az da olsa "Ekzeb / أكنب" ifadesi de geçmektedir.⁶² أكنب kelimesi ism-i tafđil olup "daha çok yalan söyleyen" anlamında kullanılmaktadır. Ancak İbn Ebî Hâtim cerh lafızlarından söz ederken bu tabire yer vermemektedir. Kendisi bu ifadeyi "insanların en yalancısıdır",⁶³ "falan kişi falancadan daha yalancısıdır"⁶⁴ ve "falan kişi yeryüzünün en yalancısıdır"⁶⁵ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Kezzâb tabiri ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir başka husus da delalet ettiği anlamdır. Zira bu ifade bazen "hata/galat" anlamında da kullanılmaktadır.⁶⁶ Nitekim Ubâde b. Sâmî, vitir namazının vacip olduğunu

⁵⁵ Mahcûbî, *el-Mustalahu'l-Hadîsi*, s. 201.

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 321.

⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 102.

⁵⁸ İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 324.

⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 161.

⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 127.

⁶¹ Gavri, *Mu'cemu Elfâzi ve İbâratı'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, s. 515.

⁶² Tespit edebildiğimiz kadar İbn Ebî Hâtim bu lafzı yedi defa kullanmıştır. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 167-409; IV, 286; VIII, 533; IX, 33-279-347.

⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 167-409.

⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 286; IX, 278.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 533.

⁶⁶ Ahmed el-Osmâni Tehânevi, *Kezâid fî Ulûmi'l-Hadîs*, (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, Beyrut 2007, s. 170.

söyleyen Ebû Muhammed adındaki kişiye; o yalan söyledi (كذب) demektir. Hattabî bu rivayetle ilgili şöyle demektedir: “Ubâde b. Sâmit bu sözüyle, doğruluğun zıddı olan yalanı değil, “hata yaptı” anlamını kastetmiştir. Zira Arapların, كذب kelimesini غلط، خطأ anlamında da kullandıkları bilinmektedir.”⁶⁷ Ayrıca rivayette geçen Ebû Muhammed’in ismi Mes’ûd b. Evs olup Ensâr’dandır ve Bedir savaşına katılanlar arasında yer almaktadır.⁶⁸ Sahâbî olan Ebû Muhammed’in, Ubâde b. Sâmit tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.s.) yalan nispet etmekle suçlanması mümkün görünmemektedir. İlk dönemde kullanılan bu lafızların, daha çok sözlük anlamında kullanıldığı kanaatindeyiz.⁶⁹ Ömerî de sahâbenin birbirlerine karşı kullanmış olduğu كذب lafzının, daima “hata etmek” anlamında alınması gerektiğini söylemiştir.⁷⁰

İbn Ebî Hâtim de kezzâb ve kezib’in türüne işaret ederek şöyle demektedir: “Bilerek yalan uyduran ile vehm, unutkanlık ve hatadan (galat) dolayı yanılanın durumunun izah edilmesi gerekmektedir. Bu tür râvilerden gelen haberler, durumlarına göre değerlendirilmelidir. Mesela bilerek yalan söyleyen, vehmde bulunan ve hatâen yanılanın durumu kendi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Mesela bilerek yalan uyduranın rivayeti hiçbir şekilde alınmaz, vehm, unutkanlık ve hatadan dolayı yanılanın rivayeti ise hadisi i’tibâr için alınır ve değerlendirilir.”⁷¹

İbn Ebî Hâtim’in eserinde bilerek hadis uyduran râvilerle işaret eden bazı bilgiler bulmak da mümkündür. Nitekim kendisi, Muhammed b. Ebbân b. Ayyâş ile ilgili olarak babasından ve Ebû Zur’a’dan şunları nakletmektedir: “O kezzâbtır, hadis uydurmaktadır. Rey’e geldiğinde, insanların irca ile ilgili rivayetleri sevdiğini öğrenince irca ile ilgili bir cüz hadis uydurmuştur.”⁷² Bu rivayette Ebbân’ın kizbi açık bir şekilde açıklanmış ve bilerek hadis uydurduğu vurgulanmıştır.

İbn Ebî Hâtim, gafletten dolayı hadis uyduran râvi ile ilgili Cebbâra b. Muğlis’i örnek göstererek Ebû Zur’a’nın kendisiyle ilgili şöyle dediğini nakletmektedir: “İbn Nemîr, onu yalancı olarak görmez, kendisinden hadis yazdığını, ancak ondan rivayette bulunmadığını söylerdi. Onun durumunu İbn Nemîr’e sorduğumda bana; “Kendisine hadis uydurulurdu, o da başkası tarafından uydurulan haberleri rivayet ederdi. Ancak o bilerek yalan söyleyenlerden değildir”⁷³ şeklinde cevap verdi. Burada şu hususa da dikkat çekmek istiyoruz: Hadisin kabul ve reddi açısından bilerek ve bilmeyerek

⁶⁷ Ebû Süleymân Muhammed b. Muhammed el-Hattabî, *Meâlimu’s-Sünen*, el-Matbaatu’l-İlmiyye, Halep 1932, s. 134.

⁶⁸ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *Câmiu Beyânî’l-İlm*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2012, s. 425.

⁶⁹ Bkz. Âşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 36-38.

⁷⁰ Ekrem Ziyâ Ömerî, *Buhûsun fi’t-Târîhi’s-Sünne*, Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine 1984, s. 93 (3. dipnot).

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 54.

⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 223.

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 483.

hadis uyduranın durumu aynı olup ikisinin de hadisi alınmaz. Şu var ki bilerek hadis uyduranın dini sorumluluğu daha ağır olur.

İbn Ebî Hâtim, bilerek yalan uyduranlar, vehmden dolayı yalan söyleyen, hata ve gafletten dolayı yanılan râvilerin rivayetlerini birbirinden ayırmaktadır. Ona göre bilerek yalan uyduranların rivayetleri hiçbir şekilde alınmamalıdır. Vehme gelince, kendisi az ve çok olmak üzere vehmi iki kısma ayırmaktadır. Ona göre az vehimde bulunanların rivayeti hüccet olabilmektedir. Çok vehimde bulunanlar, ile hata ve gafletten dolayı yanılanların rivayetleri ise i'tibâr için, âdâb ve terğib-terhib konularında değerlendirilebilmektedir.⁷⁴

1.5. Metrûku'l-Hadîs (متروك الحديث)

Râvilerin durumunu inceleyen eserlerde sıkça rastlanan ifadelerden birisi de "Metrûk متروك" tur. Aslı ترك olan bu kelimenin lügat anlamı; terk etmek ve bir şeyden tahliye olmak demektir.⁷⁵ Metrûk kelimesi ise ism-i mef'ûl kipi olup terk edilmiş anlamındadır. Metrûku'l-hadisın terim manası; râvisi yalancılıkla itham edilen rivayettir.⁷⁶

Metrûk'un sıfatları ve metrûk râvinin rivayetinin terk edilmesi ile ilgili cerh-ta'dîl âlimleri arasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Şu'be'ye göre yalancılıkla ithâm edilen, çok hata yapan, rivayet ettiği hadisteki yanlışlığının varlığında icma olduğu halde hatasında ısrar eden ve ma'ruf olan râvilerin bilmediği rivayetleri kendilerinden rivayet eden kişinin rivayeti terk edilmelidir.⁷⁷

Ahmed b. Sâlih; "Hadisinin terkinde icmâ olmadığı sürece hiç kimsenin rivayeti terk edilmez" diyerek icmâa vurgu yapmıştır.⁷⁸ Aynı şekilde Nesâî de bir râvinin rivayetinin terk edilebilmesi için icmâ şartından söz etmiştir.⁷⁹ Ancak bu icmanın pratik olarak mümkün olabilmesi alan uzmanlarının bütününe hem fikir olmalarına bağlıdır ki bu zor bir durumdur. Eğer icmayı bir şart olarak kabul edersek muhtemelen az sayıda ravi metrûku'l-hadis olacaktır.

Ebû Gudde'nin de belirttiği gibi, Ahmed b. Sâlih ve Nesâî'nin ortaya koymuş olduğu görüş, metrûk kelimesinin anlamıdır. Ancak başta İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* eseri olmak üzere râvilerin durumunu ele alan eserlerde, bir âlimin, herhangi bir râviye münker dediği halde, bir başkasının sika dediği olmuştur.⁸⁰ Ulemanın bu farklı yaklaşımları İbrahim b. Muhammed

⁷⁴ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1, 54.

⁷⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, I, 317.

⁷⁶ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 104.

⁷⁷ Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, Mektebetu's-Sunne, Mısır 2003, I, 112.

⁷⁸ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, II, 126.

⁷⁹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, IV, 360.

⁸⁰ Ebû'l-Hasanât Muhammed Abdulhâyy el-Leknevî, *er-Ref ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, (nşr. Abdulfettâh

b. Ebî Yahyâ el-Esemî'nin biyografisinde kendini göstermiştir. İmam Şâfiî ve İbn Adî kendisini sika ve gayr-ı münker görürken;⁸¹ İmam Mâlik, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel ise onu كذاب الحديث, متروك ve gayr-ı sika olmakla suçlamıştır.⁸² Aynı şekilde Ebbân b. İshâk el-Esedî el-Kûfî ile ilgili; İbn Maîn ve el-İclî onu sika olarak, Ezdî ise onu metrûku'l-hadis olarak zikretmiştir.⁸³ İbn Hibbân da onu "es-Sikât" adlı eserinde zikretmiştir.⁸⁴

Râvilerin durumunu cerh ve ta'dîl açısından inceleyen eserlerde, bir râvi için birbiriyle tamamen zıt görüşler varken, Nesâî ve Ahmed b. Sâlih'in söz ettiği icmâ ve ittifaktan söz etmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bütün âlimler demek yerine bir kısmı veya çoğunluğu demek daha doğru olur diye düşünüyoruz. Ali el-Kârî'nin de Nesâî'nin görüşünü aktarıırken İbn Hacer'in kullanmış olduğu الجميع (bütün âlimler) الكثر (çoğunluk) şeklinde tefsir ettiği görülmektedir.⁸⁵

Hadis ilminin birçok alanında görüşüne başvurulmuş Ahmed b. Hanbel'in; "İnsanların terk ettiği râvinin rivayeti alınmaz" diyerek genel bir ifade kullandığı görülmektedir. Mesela, İbrahim b. Muhammed b. Sâbit için şöyle dediği nakledilmektedir: "Onun hadisi yazılmaz, insanlar ondan hadis rivayet etmeyi terk etmişlerdi. Zira kendisi aslı olmayan münker hadisleri rivayet eder ve insanların sözlerini alıp kitaplarına koyardı."⁸⁶ Aynı şekilde Kâsım b. Abdullah el-Ömerî'yi de kezzâb olarak nitelemekte ve insanların, onun hadisini terk ettiğini belirtmektedir.⁸⁷ Ayrıca Ahmed b. Hanbel, râvilerin terk edilmesi ile ilgili görüşünü şu şekilde de açıklamaktadır: "Râvilerle ilgili görüşüm; bir şehir halkı, bir muhaddisin hadisinin terkinde birleşmediği sürece ben terk etmem."⁸⁸

Metrûk lafzı ile ilgili dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri de âlimlerin yükledikleri manaların farklı olmasıdır. Mesela Abdurrahman b. Mehdî'ye göre bir râviye metrûk demek, rivayetiyle delil getirmemek demektir. İbn Ebî Hâtim, İbn Mehdî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Ben mutkin olan kişinin rivayetlerini ezberlerim. Zira böyle bir râvinin rivayetinde ihtilaf yoktur. Bazıları da bazen vehimde bulunurlar,⁸⁹ ama rivayetlerinin-çoğu sahihtir. Az vehimde bulunanların rivayeti terk edilirse,

Ebü Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, Beyrut 2012, s. 140.

⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 158-159.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 73.

⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 93.

⁸⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, (thk. Muhammed Abdulmuîd Han), Dâiretu'l-Mearîfi'l-Osmâniyye, Haydar Abad, 1973, VIII, 130.

⁸⁵ Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, Dâru'l-Erkem, Beyrut tsz., s. 737.

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 73.

⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 100.

⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 377.

⁸⁹ Vehm: Râvinin hadisi hep zanla, bazen böyle, bazen şöyle olarak tereddütlü rivayet etmesi. Bu durum râvinin zabtının eksikliğini gösterir ve bu yönden cerhine sebep olur. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 329.

birçok insanın hadisinin terk edilmesi gerekir. Diğer bir kısım râviler ise, çoğu zaman vehimde bulunurlar, bu durumda olan râvilerin rivayeti terk edilir, yani bu tür rivayetlerle delil getirilemez.”⁹⁰

Metruk lafzının diğer bir anlamı; hadislerin yazılmasını terk etmektir. Metruk ifadesini bu şekilde yorumlayan Şu’be’dir. Ali b. el-Medîni, Şu’be’nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Ben Katâde’nin ağzından çıkanı takip ediyorum. Eğer سمعت (işittim) veya حدثنا (bize anlattı) dese hemen yazıyorum. Fakat حدث فلان (falanca anlattı) dese تركته (terk ediyorum, yani yazmıyorum).”⁹¹ Katâde b. Diâme, Enes b. Malik, Ebû Tufeyl, Saîd b. el-Müseyyeb gibi sahâbe ve büyük tâbiünden rivayette bulunmuştur. Saîd b. Müseyyeb ve İbn Sîrin onu, dönemin en iyi hadis hafızı olarak nitelemiştir.⁹² Katâde’nin bu vasıflarına karşın o, tedlis yapmak ve kaderî olmakla suçlanmıştır.⁹³ Onun için Katâde’nin, hadis rivayetinde semâa delalet eden (سمعت، حدثنا) lafızları kullandığı rivayetleri hüccet olarak kabul edilirken, diğer rivayetlerine karşı ise mesafeli davranılmıştır.⁹⁴

Metruk ifadesinin, hadislerin yazılmaması anlamına geldiğini gösteren başka bir delil, Atâ b. Ebî Rabâh için söylenen ifadelerdir. Birçok Sahâbiden rivayette bulunan bu zat,⁹⁵ ömrünün sonunda ihtilata düştüğü için İbn Cureyc ve Kays b. Sa’d kendisinden rivayet etmeyi terk etmişlerdir. Zehebî bu iki âlimin terkedilmesini, onların rivayetlerini terk etmek anlamında değil, ihtilattan sonra onlardan hadis yazmayı (terku’l-kitâbe) terk ettikleri şeklinde açıklamıştır.⁹⁶

Metruk lafzını en çok kullanan âlimlerden birisi Buhârî’dir.⁹⁷ Sehâvî’ye göre Buhârî bu kavramla kezzâb demeyi kastetmiştir. Ancak Buhârî’nin üslubu ve ahlakî buna müsaade etmediği için kezzâb yerine metruk tabirini kullanmıştır.⁹⁸

⁹⁰ İbn Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 324.

⁹¹ İbn Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 160.

⁹² İbn Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 180.

⁹³ Râvilerin itikâdî görüşlerini belirtmeye önem veren İbn Ebi Hâtim’in, Katâde’nin biyografisini verirken onun kaderî veya tedlis yaptığına dair herhangi bir bilgiye yer vermemesi dikkat çekmektedir.

⁹⁴ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, V, 271. Şu’be’nin; “Katâde’nin hadisini yazmıyorum” ifadesi, semâa delalet etmeyen sözlerinin, delil olamayacağı şeklinde olduğu anlaşılrsa da, Şu’be’nin, râvinin rivayetini, terkinin gerektirmeyecek sebeplerden dolayı terk ettiği de bilinmektedir. Kendisine: “Niye falancanın hadisini terk ettin?” diye sorulduğunda, رَأَيْتُهُ يَرْكُضُ عَلَى بَرْدُونَ فَرَكْتُ حَبِيئَهُ (onun zevn cinsi bir ata bindiğini gördüm, bundan dolayı ondan hadis almaktan vazgeçtim hadisini terk ettim) şeklinde cevap verdiği görülmektedir. Bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 103. Aynı şekilde İbn Teymiyye’nin: “Şu’be’nin bir râviyi terk etmesi, kendisinden rivayet etmediği anlamına gelmektedir. Ancak Şu’be’nin bir râviyi terk etmesi bazen cerhini gerektirmeyecek sebeplerden dolayı olduğu” söylemektedir. Takıyuddîn Ahmed b. Abdulhalim b. Teymiyye, *Mecmûu’l-Fetâvâ*, Mecmeu’l-Melik Fehd, Medîne 1995, XXIV, 349.

⁹⁵ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 326.

⁹⁶ Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, (thk. Muhammed el-Becâvî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1963, III, 70.

⁹⁷ Birkaç örnek için bkz. Buhârî, *ed-Duaîfâ*, Mektebetu İbn Abbâs, Taîf 2005, s. 31-46-123.

⁹⁸ Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, II, 126.

Cerh ve ta'dîl eserlerine bakıldığında, bilginlerinin, تركوه (onlar terk ettiler) ile تركه فلان (falan kişi terk etti) sözlerini farklı anlamlarda kullandığı da görülmektedir. Onlara göre تركوه ifadesi, râvinin terk edildiğine ve rivayet ettiği hadisin yazılmamasına delalet etmektedir. Ancak تركه فلان (falan kişi terk etti) sözü, bir âlimin terkine işaret etmektedir. Bir âlimin terki bazen cerhe sebep olur, bazen de olmaz.⁹⁹ İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328); "Bir râvinin, bazı münekkidler tarafından terk edilmesi, bazen terkinin zorunlu kılmayan sebepten de olabilir" sözü, bu görüşü pekiştirmektedir.¹⁰⁰ Aynı şekilde İbn Ebî Hâtim'in "el-Cerh ve't-Ta'dîl" eserinde geçen تركوه (onlar terk ettiler) ifadesi, râvinin zayıf olduğu ve rivayetinin terk edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Selâm b. Selm et-Tavîl¹⁰¹ ve Abdulaziz b. Ebbân'ın¹⁰² biyografisinde geçen تركوه (onlar terk ettiler) lafzının, bu anlama geldiği görülmektedir. Tespit ettiğimiz kadarıyla İbn Ebî Hâtim'in eserinde تركه فلان ifadesi geçmemektedir.

Râvilerin terk edilmesi ile ilgili, dikkat çekilmesi gereken meselelerden birisi, hadis ilmi başta olmak üzere İslamî ilimlerde otorite sayılan âlimlerin, bazı hadis münekkidler tarafından, cerhi gerektirmeyecek sebeplerden dolayı terk edilmesidir. Abdullah b. el-Mubârek'in (ö. 181/797), Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) hadis rivayetini terk etmesi bunun açık bir örneğidir. Abdullah b. el-Mubârek, Ebû Hanîfe'den hadis almamasının sebebini şöyle açıklamaktadır: "Arkadaşlarım, Ebû Hanîfe'den hadis rivayet ettiğim için beni kınıyorlardı. Bunun sebebi Ebû Hanîfe'nin, Hammâd b. Ebî Süleymân'ın kitabını Muhammed b. Câbir'den aldığı halde, rivayet ettiği hadisleri, Muhammed b. Câbir'e değil, kendisinden işitmediği halde Hammâd b. Ebî Süleymân'a nispet etmesidir."¹⁰³ Muhammed b. Câbir, Ebû Hanîfe'nin, Hammâd b. Ebî Süleymân'nın kitaplarını kendisinden çaldığını iddia etmiştir.¹⁰⁴

Ebû Hâtim ve Ebû Zur'a'nın, Buhârî'den hadis almaması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bilindiği gibi her iki âlim, Buhârî'yi, cerhine yol açması mümkün olmayan "Kur'an'ın lafzı mahlûktur" ifadesini kullandığı için cerh etmiş ve ondan hadis almamışlardır.¹⁰⁵

1.6. Zâhibu'l-Hadîs (ذاهب الحديث)

İbn Ebî Hâtim'in "el-Cerh ve't-Ta'dîl" adlı eserinde yer alan lafızlardan bir diğeri "zâhibu'l-hadîs" (ذاهب الحديث) ifadesidir. ذاهب kelimesi, lügatte yürüyen ve geçen anlamında kullanılan ذَهَبَ fiilinin ism-i fâildir.¹⁰⁶ Bir cerh ifadesi olarak "zâhibu'l-hadîs"; "kezzâb ve metrûku'l-hadîs" lafızları ile aynı

⁹⁹ Leknevî, *er-Raf' ve't-Tekmil* (Ebû Gudde'nin ifadesi), s. 141.

¹⁰⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XXIV, 349.

¹⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 241.

¹⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 444.

¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 513.

¹⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 514. Ebû Hanîfe'ye yapılan tenkit ve cevaplar için bkz. Mustafa Öztoprak, *Müspet ve Menfi İddialar ve Değerlendirmeleriyle Ebû Hanîfe*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

¹⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 259.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 393.

anlama gelmektedir. İbn Ebî Hâtim, “zâhibu’l-hadîs” ifadesini, “kezzâb ve metrûku’l-hadîs” lafızlarıyla beraber kullanıp aynı mertebede kabul etmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca İbn Ebî Hâtim bu ifadeyi cerhin en üst derecesini ifaden eden lafızlardan saymıştır. İrâkî,¹⁰⁸ Suyûtî¹⁰⁹ ve Sehâvî¹¹⁰ de bu ifadeyi râvinin rivayetinin terkine işaret eden lafızlar arasında zikretmişlerdir.

Cerhin en şiddetli lafızları arasında yer alan “zâhibu’l-hadîs” tabirinin yanında “zehebe hadîsuhû / ذهب حديثه” ifadesi de kullanılmıştır. Mâzî fiilin kipi şeklinde kullanılan bu ifade, “hadisi boşa gitti, onun hadisi terk edilir ve yazılmaz” anlamına gelmektedir.¹¹¹ Râvinin zayıflığına delalet eden bu ifade, İbn Ebî Hâtim’in eserinde de yer almaktadır. İbn Ebî Hâtim, Alî b. el-Medîni’nin, Amr b. Hükâm için “zehebe hadîsuhû / ذهب حديثه” ifadesini kullandığını nakletmektedir.¹¹² Aynı şekilde İbn Ebî Hâtim, Fehd b. Hayyân’ın biyografisini verirken “zehebe hadîsuhû / ذهب حديثه” diyerek onun zayıf olduğuna işaret etmektedir.¹¹³

“Zehebe hadîsuhû / ذهب حديثه” tabirinin, bazen “sebe hadîsuhû / ثبت حديثه” ifadesinin mukabilinde de kullanıldığını söylemek mümkündür. İbn Ebî Hâtim’in, Yezîd b. Hârûn’un, Nuceyh Ebû Ma’ser es-Senedî için “sebe hadîsuhû / ثبت حديثه, Ebî Cezzî için ise zehebe hadîsuhû / ذهب حديثه” şeklindeki nakli bunu göstermektedir.¹¹⁴

“Kitabı kayboldu” anlamına gelen “zehebe kitâbuhû / ذهب كتابه” ifadesi de bir cerh ifadesi olarak kullanılmıştır. İbn Ebî Hâtim Abdurrazzak b. Ömer’in hayatını verirken şöyle demektedir: “Zuhrî’den hadis işitmiştir. Daha sonra kitabı kayıp oldu (ذهب كتابه), o da Zuhrî’nin hadislerini insanların kitaplarından rivayet etmeye başladı. Âlimler, onun bu hareketini görünce kendisinden hadis rivayet etmeyi terk ettiler.”¹¹⁵

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi hadis münekkidleri, “zâhibu’l-hadîs” lafzını “kezzâb” ve “metrûk” anlamında kullanmışlardır. Ancak “zâhibu’l-hadîs” ile “zehebe hadîsuhû” arasındaki ayrıma dikkat edilmelidir. Zira “zehebe hadîsuhû” tabiri “hadisi boşa gitti ve terk edildi” anlamlarına geldiği gibi, “kitabı kayboldu” anlamında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla “zehebe hadîsuhû” her zaman hadisi terk edilen râviler için kullanılmamaktadır.

¹⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 324.

¹⁰⁸ Zeynu’d-Dîn Abdurrahim el-İrâkî, *et-Takyîd ve’l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti İbnu’s-Salâh*, el-Mektebetu’s-Selefiyye, Medine 1969, s. 160.

¹⁰⁹ Celaluddîn Abdurrahman b. Bekr es-Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, I, 347.

¹¹⁰ Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, I, 370.

¹¹¹ Zehebi, *Mizânu’l-İ’tidâl*, II, 57.

¹¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 293.

¹¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 117.

¹¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 563.

¹¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 51.

1.7. Leyse bi Şey'in (ليس بشئ)

Râvilerin durumuna işaret eden ifadelerden birisi "leyse bi şey'in (ليس بشئ)" tabiridir. Şey' kelimesinin lügat anlamı ma'lum ve irade manasında kullanılmıştır.¹¹⁶

Bir cerh terimi olarak "leyse bi şey'in (ليس بشئ)" tabiri, muhaddisler tarafından genellikle metrûk râviler hakkında kullanılmış ve cerhin en şiddetli lafızlardan kabul edilmiştir. Ancak Yahyâ b. Maîn'in bazı kullanımları göz önünde bulundurulduğunda bu lafzın "meçhûl" anlamında da kullanıldığını söylemek mümkündür.¹¹⁷ Mesela İbn Maîn, Umeyr b. İshâk için حديثه (لا يساوي حديثه) (lafzini kullanmıştır.¹¹⁸ Umeyr b. İshâk'tan sadece İbn Avn'ın rivayette bulunması¹¹⁹ ve İmam Mâlik'in onun hakkında (لا أعرفه) demesi,¹²⁰ Yahyâ b. Maîn'in onun hakkında kullandığı tabiri "meçhûl" anlamına geldiğini teyid etmektedir. Ancak Ahmet Yücel'in tespitine göre İbn Maîn'in söz konusu tabiri "meçhûl" anlamında kullandığını gösteren başka bir delil de bulunmamaktadır.¹²¹

Bazı bilginlere göre İbn Maîn'in (ليس بشئ) tabiriyle kast ettiği anlam, râvinin cerhi değil, az hadis rivayet etmesidir. Sehâvî, İbn Kattân el-Fâsî'den (ö. 628/1230) naklederek, İbn Maîn'in bir râvi için "leyse bi şey'in" dediği zaman râvinin çok hadis rivayet etmediğini kastettiğini belirtmektedir.¹²² Aynı şekilde İbn Hacer de Abdulaziz b. el-Muhtâr el-Basrî'nin hayatını verirken İbn Kattân'ın bu sözünü (az hadis rivayet etmiştir) nakletmektedir. Ancak İbn Hacer'in naklettiği rivayette İbn Maîn'in "az hadis rivayet etti" sözünün bazı rivayetler için söz konusu olduğuna dair bir ibare yer almaktadır.¹²³ İbn Hacer'in bu ibaresi Sehâvî'nin rivayetinde yer almamaktadır.

İbn Maîn'in bu ifadesini inceleyen Tehânevî¹²⁴ ve Leknevî, İbn Hacer'in rivayetini delil göstererek, İbn Maîn'in bu ifadesinin, râvinin ciddi bir şekilde cerh edilmesi için değil, az hadis rivayet ettiğini ifade etmek için söylendiğini nakletmektedirler.¹²⁵

Leknevî'nin *er-Raf' ve't-Tekmîl* ve Tehâvenî'nin *Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs* adlı eserlerinin tahkikini yapan Ebû Gudde, Sehâvî başta olmak üzere Leknevî ve Tehâvenî'nin, İbn Maîn'in sözünü bu şekilde yorumlamada hata ettiklerini açıklamaktadır. Zira cumhur ulema İbn Maîn'in bu sözünün, râvinin ciddi

¹¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 103.

¹¹⁷ Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri*, s. 94.

¹¹⁸ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 250.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, (tahk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs), Dâru'l-Kabs, Riyâd 2006, III, 109.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel*, III, 110.

¹²¹ Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri*, s. 94.

¹²² Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, II, 127.

¹²³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Mukaddime, s. 595.

¹²⁴ Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs*, s. 263.

¹²⁵ Leknevî, *er-Raf' ve't-Tekmîl*, s. 212.

şekilde cerhine delalet ettiğini söylemektedir.¹²⁶ Ebû Gudde onları bu hataya sevk eden şeyin İbn Hacer'in rivayetinde yer alan "bazı rivayetler" kaydına dikkat etmemeleri olduğunu da belirtmektedir.¹²⁷

İbn Maîn'in bu ifadeyi kullandığı râvilerin durumu incelendiğinde, Ebû Gudde'nin zikrettiği deliller İbn Maîn'in, bu ifadeyi râvilerin cerhi için kullandığını yeterince vuzuha kavuşturmaktadır.¹²⁸

Ahmet Yücel'in tespitine göre Yahyâ b. Maîn "ليس بشئ" ifadesini "râvinin az hadis rivayet etmesi" anlamında kullanmamıştır. Ayrıca kendisi örnek olarak zikredilen Abdulaziz b. el-Muhtâr el-Basrî ile ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: "Yaptığımız araştırmada güvenilir (sika) olduğunda ittifak edilen Abdulaziz b. el-Muhtâr el-Basrî hakkında İbn Maîn'in leyse bi şey'in (ليس بشئ) lafzını kullandığında İbn Hacer'den önceki rical kitaplarında rastlanmamıştır. Başta İbn Maîn'in "Târîh"i¹²⁹ ve talebesi İbnü'l-Cüneyd el-Huttelî'nin (ö. 260/873) "Suâlât"¹³⁰ olmak üzere İbn Maîn'in görüşlerini nakleden kaynaklar, onun bu râvi hakkında "sika" dışında herhangi bir cerh veya ta'dil lafzı kullandığını zikretmemişlerdir."¹³¹

İbn Ebî Hâtim'in "el-Cerh ve't-Ta'dil" adlı eseri incelendiğinde kendisinin de İbn Maîn'in bu sözü, râvinin sika olmadığını ifade etmek için kullandığı kanaatinde olduğu görülmektedir. İbn Ebî Hâtim, Hâlid b. Eyyûb el-Basrî'nin biyografisini verirken İbn Maîn'in kendisi için söylediği "ليس بشئ" sözünü "ليس بثقة يعني ليس بثقة" şeklinde açıklamaktadır.¹³² Ayrıca Ebû Dirâs'ın durumu İbn Maîn'e sorulduğunda kendisinin bir hadis rivayet ettiğini ve onun için "Leyse bihî be's / ليس به بأس" ifadesini kullandığı görülmektedir.¹³³ Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi eğer İbn Maîn "leyse bi şey'in" sözünü az rivayette bulunanlar için söylemiş olsaydı, sadece bir hadis rivayet eden Ebû Dirâs'a; leyse bihî be'sun değil, leyse bi şey'in ifadesini kullanması gerekirdi. Dolayısıyla İbn Maîn başta olmak üzere hadis münekkidlerinin, leyse bi şey'in ifadesini "az hadis rivayet etmek" anlamında kullanmadıkları anlaşılmaktadır.

İbn Ebî Hâtim'in eserine bakıldığında leyse bi şey'in anlamına gelen "lâ şey'" ifadesinin de kullandığı görülecektir. İbrahim b. el-Hakem'in hayatını ele alırken, Yahyâ b. Maîn'in kendisine "lâ şey'"; Abbâs b. Muhammed ed-Durî'nin nakline göre ise "zayıf" dediğini nakletmektedir. Aynı şekilde Ebû

¹²⁶ Tehânevî, *Kavâid fî Ullûmi'l-Hadîs*, s. 263.

¹²⁷ Tehânevî, *Kavâid fî Ullûmi'l-Hadîs*, s. 264.

¹²⁸ Leknevî, *er-Raf' ve't-Tekmil*, s. 212-221. Ebû Gudde, İbn Maîn'in cerhi kasettiğine dair otuz bir delil zikretmektedir.

¹²⁹ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 140.

¹³⁰ İbnü'l-Cüneyd Ebû İshâk b. İbrahim b. Abdillâh, *Suâlâtü İbni'l-Cüneyd li Ebî Zekeriyya Yahyâ b. Maîn*, (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1988, s. 168-366.

¹³¹ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 97.

¹³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 318.

¹³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 425.

Zur'a da onun zayıf bir râvi olduğunu söylemektedir.¹³⁴ Başka kaynaklarda da İbrahim b. Hakem zayıf olarak nitelendirilmektedir. İbn Hibbân da kendisi ile ilgili şöyle demektedir: “Çok hata yapmakta, rivayette tek kaldığında haberi ile delil getirilmemektedir.”¹³⁵ İbn Âdî¹³⁶ ve Zehebî de onu, mürsel rivayetleri muttasıl yapmakla suçlamaktadır.¹³⁷

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi leyse bi şey'in ve lâ şey' lafzı râvinin cerhine delalet eden bir tabirdir.¹³⁸ Bu lafız daha çok İbn Maîn tarafından kullanılmıştır. Abdurrahman Mahcûbî bu lafzı İbn Ebî Hâtim'in nadiren kullandığı lafızlar arasında zikretmektedir.¹³⁹ Ancak *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eseri incelendiğinde bu lafzın, İbn Ebî Hâtim'in sıkça kullandığı tabirler arasında yer almalıdır diye düşünmekteyiz. Tespit ettiğimiz kadarıyla ليس بشئ lafzı İbn Ebî Hâtim'in eserinde 253 defa geçmektedir. Onun için biz de bu lafzı İbn Ebî Hâtim'in râvilerin cerhinde sıkça kullanmış olduğu lafızlar arasında zikretmeyi uygun gördük.

1.8. Yuktebu Hadîsuh (يكتب حديثه)

İbn Ebî Hâtim'in, sıkça yer verdiği ifadelerden birisi de babası Ebû Hâtim'in يكتب حديثه ifadesidir. İlk bakışta ta'dîl lafzı gibi görünen bu ifadenin, Ebû Hâtim tarafından râvinin tenkidi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mahbûb b. Mihrez'in durumu Ebû Hâtim'e sorulduğunda o; يكتب حديثه (hadisi yazılır) diye cevap vermektedir. Bunun üzerine Mahbûb b. Mihrez'in hadisiyle delil getirilip getirilmemesi hususunun sorulması üzerine Ebû Hâtim; “Sufyân ve Şu'be'nin hadisiyle delil getirilir” diye cevap vermiştir.¹⁴⁰ Aynı şekilde Ebû Hâtim, Muhammed b. Müslim'e de يكتب حديثه demektedir. Ancak rivayet ettiği hadisin hücciyeti kendisine sorulduğunda; “Ancak sika olanların rivayetiyle delil getirilir” şeklinde cevap vermiştir.¹⁴¹ Dolayısıyla Ebû Hâtim'in râviler için kullandığı bu ifadenin, tek başına ta'dîl lafzı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Râvinin cerhinde kullanılan bu ifadenin üç şekilde kullanıldığı görülmektedir:

a) Sadece يكتب حديثه ifadesi.¹⁴² Bu durum râvinin zayıflığına delalet etmektedir. Ayrıca bu râvinin rivayetinin i'tibar için uygun olduğunu göstermektedir.¹⁴³ Zehebî, Ebû Hâtim'in bu ifadesinin ne tevsîk edici ne de

¹³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 44.

¹³⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrâhîn*, I, 114.

¹³⁶ İbn Âdî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, (thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, I, 393.

¹³⁷ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, I, 27.

¹³⁸ Bkz. Yücel, “Leyse bi-Şey”, *DîA*, İstanbul 2003, XXVII, 168.

¹³⁹ Mahcûbî, *el-Mustalahu'l-Hadîsî*, s. 233.

¹⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, XIII, 446.

¹⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, XIII, 98.

¹⁴² Ebû Hâtim, el-Velid b. Kesîr el-Müzenni için يكتب حديثه ifadesini kullanmaktadır. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 19.

¹⁴³ Gavrî, *Mu'cemu Elfâzi ve İbâratî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, s. 696.

râvinin terkini zorunlu kılan bir lafız olduğunu söylemektedir.¹⁴⁴ Zehebî'nin bu yaklaşımı, râvinin rivayeti ile delil getirilemeyeceğini; ancak mutâbeât ve şevâhid için değerlendirilebileceğini göstermektedir.¹⁴⁵

b) يكتب حديثه ifadesinin, حسن الحديث veya صدوق gibi ta'dîl lafızlarıyla beraber gelmesi. Ebû Hâtim'in, İbrahim b. Yûsuf'u يكتب حديثه ve حسن الحديث ifadeleriyle tanıtmıştır.¹⁴⁶ Kendileri hakkında böyle söylenen râvilerin durumunun araştırılması, hata ve yanlışdan uzak olup olmadıklarının ortaya konulması gerekmektedir.

c) يكتب حديثه ifadesinin, ضعيف الحديث gibi cerh lafızlarıyla beraber gelmesi. Ebû Hâtim'in, İsmail b. Müslim el-Mekkî'yi bu vasıfla nitelemiştir.¹⁴⁷ Bu ifade de râvinin rivayetinin hiçbir şekilde değerlendirilmemesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bu râvinin rivayeti de mutâbeât ve şevâhid için alınabilmektedir.¹⁴⁸

İbn Ebî Hâtim, genellikle bu lafzı babasından nakletmektedir. Babasından naklettiği bu tabiri yukarıda geçtiği üzere râvinin cerhi için kullanmaktadır. Ancak bu cerhin, râvinin terkini zorunlu kılmayacak şekilde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Dolayısıyla يكتب حديثه ifadesi her ne kadar İbn Ebî Hatim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* kitabında üç şekilde gelse de anlamında herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir. Yani bu lafızlar, râvinin cerhine delalet etmektedirler. Ancak bu lafızlarla nitelenen râvilerin rivayetleri tamamen terk edilmez, mutâbeât ve şevâhid için değerlendirilebilir.

2. İbn Ebî Hâtim'in Cerh İle İlgili Nadiren Kullandığı Lafızlar

İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eseri incelendiğinde râvinin cerhine delalet eden bazı ifadeleri nadiren kullandığı görülmektedir. Az kullanılan bu ifadeleri şöyle sıralamamız mümkündür:

2.1. Ta'rif ve Tunkir (تعريف وتكفير)

İbn Ebî Hâtim'in az kullandığı ifadelerden birisi lügat anlamı bilmek¹⁵⁰ ve inkâr etmek¹⁵¹ anlamına gelen ta'rif ve tunkir (تعريف وتكفير) ifadesidir. Râvinin cerhi için kullanılan bu ifadenin terim anlamı; bir râvinin, bazen münker bazen de meşhur rivayetleri rivayet etmesidir.¹⁵² İbn Ebî Hatim, cerh lafızlarının mertebelerinden söz ederken bu ifadeden söz etmemiştir. Ancak bazı râvilerin değerlendirilmesinde bu ifadeye yer vermiştir. Mesela İbn Ebî Hâtim, bir

¹⁴⁴ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, IV, 345.

¹⁴⁵ Leknevî, *er-Raf' ve't-Tekmîl*, (1. dipnot) s. 164.

¹⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 92.

¹⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 136.

¹⁴⁸ Abdullah b. Yûsuf el-Cedî', *Tahrîru Ullûmi'l-Hadîs*, Muessesetu'r-Reyyân, Beyrut 2003, I, 592.

¹⁴⁹ Birkaç örnek için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 314-350; IV, 7-83-230.

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 236.

¹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 233.

¹⁵² Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 350.

şeyhin durumunu Ebû Âmir el-Akdî'ye sorduğunda; "ta'rif ve tunkir" تعرف و تنكر diyerek cevap vermiştir. Ayrıca Ebû Hatim'in de Vedîn b. Atâ için aynı ifadeyi kullandığı, oğlu İbn Ebî Hâtim tarafından rivayet edilmektedir.¹⁵³

İbn Ebî Hatim'in naklettiği rivayetlere bakıldığında onun da bu tabiri bazen bilinen bazen de bilinmeyen rivayetleri nakleden râviler için kullandığı söylenebilir. Mesela kendisi Vehîb b. Hâlid'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Biz Hicaz'a gittik. Mâlik b. Enes'in dışında duyduğumuz bütün hadisler تعرف و تنكر yani bilinen ve bilinmeyen hadislerdi. Başka bir rivayette ise şöyle diyor: Biz Medîne'ye gittik. Mâlik b. Enes ve Yahyâ b. Saîd hariç, herkesi, تعرف و تنكر yani bilinen ve bilinmeyen rivayetleri naklettiklerini gördük."¹⁵⁴ Ayrıca İbn Ebî Hatim'in naklettiği rivayetlere göre bazı hadis münekkidleri, bu ifadeyi beden dili ile beraber kullanarak râvinin zabtının zayıflığına işaret etmişlerdir. Ali b. el-Medîni'nin, er-Rabî' b. Habîb'in durumunu Yahyâ b. Saîd'e sorduğunda, Yahyâ b. Saîd'in, el hareketinde bulunarak (فحرك يده وقلبيها) onun için ta'rif ve tunkir (تعرف و تنكر) ifadesini kullandığı nakledilmektedir.¹⁵⁵ Aynı şekilde İbn Ebî Hâtim, Hüseyin b. Zeyd'in durumunu babasına sorduğunda; babası el hareketi (فحرك يده وقلبيها) ile cevap vermiştir. İbn Ebî Hâtim, babasının bu hareketini ta'rif ve tunkir ifadesi ile açıklamaktadır.¹⁵⁶

İbn Ebî Hatim, cerh lafızlarının mertebelerinden söz ederken (تعرف و تنكر) ifadesine yer vermemiştir. Ancak bazı değerlendirmelerine bakıldığında kendisinin de bu ifadeyi râvinin cerhi için kullanmayı benimsediği söylenebilir. Ayrıca İbn Ebî Hatim'in, babasının, râvinin cerhine delalet eden el hareketlerini (تعرف و تنكر) ifadesiyle açıklaması, bu ifadenin, beden dili ile beraber kullanıldığı izlenimi vermektedir. Nitekim yukarıda geçtiği gibi birçok rivayet de bunun kanıtıdır.

İbn Ebî Hâtim'in dışında birçok âlimin de bu terimi kullandığı görülmektedir. Şu'be'nin, bu ifadeyi Abdullah b. Seleme için kullandığı rivayet edilmektedir.¹⁵⁷ Buhârî'nin *ed-Duaî'â* adlı eserinde az da olsa bu ifadeye yer verilmektedir.¹⁵⁸ Aynı şekilde zayıf râvilerden söz eden Ukaylî'nin *ed-Duaî'â'l-Kebîr*'inde de bu terime rastlanmaktadır.¹⁵⁹

Râvilerin cerhi için kullanılan bu ifade, Zehebî ve Irâkî'ye göre beş, Sehâvî'ye göre ise cerhin altıncı mertebesinde yer almaktadır.¹⁶⁰

Bu terimle tenkit edilen râvinin rivayetinin hükmüne gelince; râvinin

¹⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 64.

¹⁵⁴ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 59.

¹⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 421.

¹⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 60.

¹⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 88.

¹⁵⁸ Buhârî'nin eserinde Bişr b. Ammâre, Abdülmelik b. Kuddâmeve Nuceyh Ebû Ma'şer es-Senedi için ta'rif ve tunkir (تعرف و تنكر) ifadesi kullanılmaktadır. Bkz. Buhârî, *ed-Duaî'â*, s. 33, 87, 135.

¹⁵⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Duaî'â'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, I, 140; II, 49; III, 208-328.

¹⁶⁰ Gavrî, *Mu'cemu Elfâzi ve İbâratî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, s. 225.

münferid kaldığı rivayet ile delil getirilemez, ancak i'tibâr için alınabilir.¹⁶¹

2.2. Allahu'l-Musteân (الله المستعان)

Râvilerin cerhinde kullanılan lafızlardan birisi الله المستعان ifadesidir. Bu ifade, söylenenlerin doğru olmadığını ortaya koymak için söylenmektedir. Kur'an'ı Kerimde Hz. Yakub, çocuklarının Hz. Yusuf ile ilgili söylediği şeylerin doğru olmadığını ifade etmek için bu ifadeyi kullanmakta ve şöyle demektedir: "Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Anlattığınız (yalanun) karşısında (الله المستعان) bana yardım edecek olan ancak Allah'tır."¹⁶² Bu ifade, Kur'an'ı Kerim'de geçtiği gibi hadislerde de geçmektedir. İfk hadisesinde Hz. Aişe'nin kendisine suçlamada bulunanlara karşı bu ifadeyi kullandığı nakledilmektedir.¹⁶³

İbn Ebî Hâtim, râvilerin cerhi için bu tabire yer vermektedir. Mukâtil b. Süleyman¹⁶⁴ ve Kays b. er-Rabî'in hayatı verilirken kendileri için الله المستعان denildiği rivayet edilmektedir.¹⁶⁵ Kendileri hakkında الله المستعان denilen Mukâtil b. Süleyman ve Kays b. er-Rabî'in, hadis münekkidleri tarafından tenkit edildiği görülmektedir. İbn Hibbân, meşhur müfessir Mukâtil b. Süleyman'ı, Yahûdî ve Hıristiyanlardan bir takım bilgiler nakletmekle ve hadiste yalancılıkla suçlamaktadır.¹⁶⁶ Aynı şekilde Kays b. er-Rabî'in durumu da tartışılmaktadır. Ancak Kays b. er-Rabî ile ilgili farklı görüşler nakledilmektedir. Mesela Şu'be ve Sufyân b. Uyeyne onunla ilgili olumlu düşünmekte; Vekî' b. Cerrâh, Yahyâ b. Saîd ve Abdurrahman b. Mehdî ise onu tenkit etmekte ve kendisinden rivayet edilmemesi gerektiğini söylemektedirler.¹⁶⁷ İbn Âdî onunla ilgili bilginlerin farklı görüşlerini aktarmakta ve kendisi onun için لا بأس به ifadesini kullanmaktadır.¹⁶⁸ İbn Adî'nin bu ifadesinde, kendisinin Kays b. er-Rabî'i güvenilir kabul ettiği anlaşılmaktadır. Zira لا بأس به ifadesi râvinin ta'diline işaret etmektedir.

Geçmiş ulemanın kullanmış olduğu birçok lafza açıklık getiren Ebû Gudde, الله المستعان tabiri ile ilgili de şöyle demektedir: "Hadis bilginleri ve tarihçiler yalan bir haber, yalancı bir râvi veya sahâbî olduğunu iddia edenlerden söz ettiği zaman cümlelerin sonunda bu ifadeyi kullanmaktadırlar. Şüphesiz buradaki amacın söylenenlerin yalan veya yalana yakın olduğunu ifade etmek olduğu anlaşılmaktadır."¹⁶⁹ Bunun örneklerini Zehebî'nin *Mizân*'ı¹⁷⁰

¹⁶¹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, II, 129.

¹⁶² Yûsuf, 12/18.

¹⁶³ Buhârî, Tefsir, 223 (VI, 101).

¹⁶⁴ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 406.

¹⁶⁵ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 129.

¹⁶⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, III, 14.

¹⁶⁷ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 129.

¹⁶⁸ İbn Âdî, *el-Kâmil*, VII, 171.

¹⁶⁹ Leknevî, *er-Raf' ve't-Teknîl*, s. 175-176.

¹⁷⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, III, 678.

ve İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb*'inde bulmak mümkündür.¹⁷¹

Yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşıldığı gibi, haklarında الله المستعان ifadesi kullanılan râvilerin, hadis münekkidleri tarafından cerh edildiği ve naklettikleri rivayetlerin de muteber kabul edilmediği anlaşılmaktadır.

2.3. Es'elu Allah es-Selâme (أسأل الله السلامة)

Hadis münekkidlerinin kullanmış olduğu ifadelerden birisi lügat anlamı "Allah'tan selamet diliyorum" anlamına gelen "أسأل الله السلامة" ifadesidir. Ancak âlimlerin, bu ifadeyi râvinin zayıf olduğunu ifade etmek için kullandığı nakledilmektedir.¹⁷² İbn Ebî Hatim'in eserinde râvinin zayıf olduğunu ifade etmek için "أسأل الله السلامة" lafzının kullanıldığı görülmektedir. Hakkında "أسأل الله السلامة" denilen Huseyin b. Kays'ın; Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zur'a tarafından tenkit edilip zayıf olduğu iddia edilmiştir.¹⁷³ Aynı yaklaşımın, Abdurrahman b. Hammâd için de söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷⁴

Zehebî de bu lafzı râvinin zayıf olduğunu ifade etmek için kullanmıştır. Onun verdiği bilgilere göre, Ebû Hâtim ve Ebû Zur'a, Hârûn b. Hâtim el-Kûfî'den rivayet edilmemesine dair görüş beyan etmişlerdir. Ayrıca onun durumu Ebû Hâtim'e sorulduğunda: "أسأل الله السلامة" diyerek onun zayıf bir râvi olduğuna işaret etmiştir.¹⁷⁵

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde şunu söylememiz mümkündür: Râvilerin durumunu ele alan eserlerde, çok sıklıkla rastlanmasa da, râvinin zayıflığına işaret eden lafızlar arasında yer alan "أسأل الله السلامة" ifadesi, bir cerh terimi olup, Ebû Hâtim başta olmak üzere diğer âlimler tarafından da kullanılmıştır.

2.4. Lâ Yuhteccu bi Hadîsih (لا يحتج بحديثه)

İbn Ebî Hâtim'in, râvilerin cerhi için kullanmış olduğu ifadelerden birisi babası Ebû Hâtim'in لا يحتج بحديثه sözüdür. Ancak Ebû Hâtim'in bu tabire yüklemiş olduğu anlam ve haklarında bu tabirin kullanıldığı râvilerin durumları bilginler arasında tartışılmıştır. Kendisinin bu ifadeyle neyi kastettiği, İbn Ebî Hâtim'in naklettiği şu rivayetten anlaşılmaktadır: "Babamın, İbrahim b. Muhâcir için ليس بقوي dediğini işittim. Ayrıca babam onun durumunu Husayn b. Abdurrahman ve Atâ b. es-Sâib'in durumuna benzetti ve onların konumunun bizim yanımızda sıdk makamı (محلهم عندنا الصدق) olduğunu ve hadislerinin yazılabileceğini; ancak onlarla delil getirilemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine babama "لا يحتج بحديثه" hadisleriyle delil getirilemez sözünün anlamı nedir?" diye sordum. Babam 'Onlar hıfzı güçlü olmayan kişilerdi. Ezberle-

¹⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 393; IX, 391.

¹⁷² Gavrî, *Mu'cemu Elfâzi ve İbâratî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, s. 165.

¹⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 71.

¹⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 281.

¹⁷⁵ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, IV, 282.

medikleri hadisleri rivayet eder ve yanlış yaparlardı. Sen onların hadislerinde birçok çelişkiyi bulabilirsin' dedi."¹⁷⁶

Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi, Ebû Hâtim bu lafzı, daha çok zabtı zayıf olan râviler için kullanmıştır. Dolayısıyla böyle olan râvilerin rivayeti i'tibar için yazılabilmekte, ancak kendisiyle delil getirilememektedir.

Ancak birçok âlimin, Ebû Hâtim'in bazı râvileri bu ifadeyle nitelemesine itiraz ettikleri görülmektedir. Makdisî'nin, Şurayh b. Numân'dan söz ederken şöyle dediği nakledilmektedir: "Şurayh b. Numân sâdık bir kişidir. Ebû Hâtim onun için لا يحتج بحديثه demektedir. Ancak Ebû Hâtim, birçok kişi için sebebini açıklamadan bunu söylemektedir. Dolayısıyla biz de sebebi açıklanmayan cerhi kabul etmemekteyiz."¹⁷⁷ İbn Kattân el-Fâsî de Ebû Hâtim'in, Behz b. Hakîm için söylemiş olduğu لا يحتج بحديثه sözünü aynı gerekçelerle reddetmektedir.¹⁷⁸ Ebû Hâtim'e itiraz eden diğer bir âlim de İbn Teymiyye'dir. Kendisi özellikle Ebû Hâtim'in bir râvi için hem hadisi yazılır hem de delil getirilemez sözüne itiraz etmektedir. İbn Teymiyye, Ebû Hâtim'in bu görüşünü onun cerh konusunda müteşeddid oluşuna bağlamaktadır.¹⁷⁹

Ebû Hâtim'in, kendilerine لا يحتج بحديثه dediği râviler, bazı âlimler tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Mesela Ebû Hâtim'in, لا يحتج بحديثه dediği İbrahim b. Muhâcir için Sufyân b. Uyeyne لا بأس به demiş, Abdurrahman b. Mehdî de onun zayıflıkla nitelenmesine karşı çıkmıştır.¹⁸⁰ Aynı durum Behz b. Hakîm için de söz konusu olmuştur. Ebû Hâtim'in لا يحتج بحديثه sözüne karşın, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn onu sebt ve sika olarak kabul etmişlerdir.¹⁸¹

Görüldüğü gibi bazı âlimler, Ebû Hâtim'in bu tabiri bazı râviler hakkında kullanmasına karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla Ebû Hâtim'in bu sözünden hareket edilerek bir râvinin rivayeti tamamen terk edilmemelidir. Ancak لا يحتج بحديثه ifadesi genel bir cerh terimi olarak kabul edilip¹⁸² râvinin durumunun araştırılması ve ona göre bir sonuca varılması gerekir. İbn Ebî Hâtim de لا يحتج بحديثه sözü, daha çok zabt yönünde tenkit edilen râviler için kullandığı görülmektedir. Kendisi; "Çok hata yapanın rivayetiyle delil getirilemez" diyerek bu gerçeğe işaret etmektedir.¹⁸³

2.5. Kezâ ve Kezâ (كذا وكذا) Sözü

Râvilerin cerhi için kullanılan ifadelerden birisi "كذا وكذا" lafzıdır. Bu lafız daha çok Ahmed b. Hanbel tarafından kullanılmaktadır. İbn Ebî Hâtim'in

¹⁷⁶ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 79.

¹⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *el-Ehâdîsu'l-Muhtâre*, Dâru Hîdr, Beyrut 2000, II, 114.

¹⁷⁸ Ali b. Muhammed Ebû'l-Hasan İbnu'l-Kattân el-Fâsî, *Beyânu'l-Vehm ve'l-Îhâm*, Dâru Taybe, Riyâd 1997, V, 566.

¹⁷⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, III, 53.

¹⁸⁰ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 79.

¹⁸¹ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 355.

¹⁸² Gavrî, *Mu'cemu'l-Fâzi ve'Îbâratî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, s. 535.

¹⁸³ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 324.

rivayetinde göre Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Selîm'in durumunu babasına sormuş; babası da onun için "كنا وكنا" demiştir. Devamında Abdullah şöyle demektedir: "Sanki onun hadisinde bir sıkıntı vardı. Babam onun rivayetini beğenmezdi."¹⁸⁴

Daha çok Ahmed b. Hanbel tarafından kullanılan bu ifadenin anlamı ve kullanımı ile ilgili Zehebî şöyle demektedir: "Bu ifade daha çok Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in, babasının verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Ayrıca bu lafız لىن (leyyin) olan râviler için kullanılmaktadır."¹⁸⁵

Haklarında bu lafzın kullanıldığı râvilerin durumuna bakıldığında, hadis münekkidleri arasında tam bir ittifakın olmadığı anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in kendisi için "كنا وكنا" dediği Yahyâ b. Selîm için yapılan değerlendirmeler bu durumu açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Zira Ahmed b. Hanbel'in bu ifadesine karşın Yahyâ b. Maîn ona sika demekte;¹⁸⁶ İbn Âdî de onu Sadûk vasfıyla nitelemektedir.¹⁸⁷

İbn Ebî Hâtim'in eserinde az da olsa râvilerin cerhi için kullandığı ifadelerden birisi de لىن لا tabiridir. Lügatte "Razı olmadı" anlamına kullanılan bu lafzın, لا نرضى، لا یرضاه، لا یرض، لم یرض، لا نرضى şeklinde farklı sigaları da kullanılmaktadır. İbn Ebî Hâtim bu tabiri, "falan kişi ondan razı değildi" anlamında kullanmıştır.¹⁸⁸

Râvinin cerhi için kullanılan bu tabir, bazen râvinin münker rivayetleri naklettiğine de işaret etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in nakline göre, Yahyâ b. Saîd, Ömer b. Âmir'den razı değildi (لا یرضاه). Bunun sebebi, Ömer b. Âmir'in, münker hadisleri rivayet etmesidir.¹⁸⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla لا نرضى şeklinde gelen ifade, sadece bir yerde فى نظر tabiriyle beraber kullanılmıştır.¹⁹⁰

Sonuç

Hadislerin sahih veya zayıf oluşu doğrudan râvilerin durumuna bağlıdır. Bu bağlamda râvilerin durumlarını inceleyen cerh ve ta'dil ilmi zuhur etmiş ve birçok âlim bu alanda eser telif etmişlerdir. Ayrıca râvilerin değerlendirilmesinde anlam bakımından birbirinden farklı birtakım lafızların da kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bu alanda eser telif eden âlimlerden birisi de İbn Ebî Hâtim er-Râzî'dir. O "el-Cerh ve't-Ta'dil" adlı eserinde yaklaşık 18.000 küsur râvinin biyografisini kaleme almıştır. İbn Ebî Hâtim bu değerlendirmelerinde kendisinden önce yaşamış ulemanın görüşlerinden faydalanmıştır. Bu sebeple İbn Ebî Hâtim'in eserinin cerh ve ta'dil konusunda bir

¹⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 192.

¹⁸⁵ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VII, 318.

¹⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 192.

¹⁸⁷ İbn Âdî, *el-Kâmil*, IV, 483.

¹⁸⁸ Birkaç örnek için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 144-324; III, 133-250.

¹⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI, 160.

¹⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 26.

ansiklopedi mesabesinde olduğu söylenebilir.

İbn Ebî Hâtim, râvilerin cerhine delalet eden bir takım lafızlar kullanmıştır. Bazılarına çok, bazılarına da az yer vermiştir. Çok kullandığı lafızlar şunlardır: “Leyyinu’l-hadîs, leyse bi’l-kaviyy, ed-daîf, el-kezzâb, metrûku’l-hadîs, zâhibu’l-hadîs, leyse bi şey’in, yuktebu hadîsu.” Az kullandığı lafızlar ise; “Ta’rif ve tunkir, Allahu’l-musteân, es’elu Allah es-selâme, lâ yuhteccu bi hadîsîh, kezâ ve kezâ, lâ yerdâ” tabirlerdir.

İbn Ebî Hatim’ in, bu lafızlara yüklediği anlam konusunda daha çok kendisinden önceki münekkidlerden yararlandığı söylenebilir. Ancak lafızları belli bir tasnife tabi tutarak bir ilke imza attığı görülmektedir.

İbn Ebî Hâtim, genel olarak “leyyinu’l-hadîs ve leyse bi’l-kaviyy” lafızlarını itibar edilen râvi/râviler için; “ed-daîf” tabirini ise adalet ve zabt yönünden tenkit edilen râvi/râviler için kullanmıştır.

“el-Kezzâb, metrûku’l-hadîs, zâhibu’l-hadîs” ifadeleri ise cerhin en ağır lafızları olarak kabul edilmiştir. Bu lafızlarla nitelenen râvilerin rivayetleri hiçbir şekilde kabul edilmemiştir. Nitekim İbn Ebî Hâtim de tenkid lafızlarından söz ederken bu üç tabiri zikretmiş ve bunların, râvilerin değerlendirilmesinde en ağır ifadeler olduğunu ve bu üç lafızla nitelenen râvilerin rivayetlerinin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.

İbn Ebî Hâtim, cerh lafızlarını taksim ederken “leyse bi şey’in, yuktebu hadîsuh; ta’rif ve tunkir, Allahu’l-musteân, es’elu Allah es-selâme” tabirlerden söz etmemiştir. Ancak râvilerin biyografisinde bu lafızları râvilerin tenkidi için kullanmıştır.

Kaynakça

- Âşikkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İFAV, İstanbul 1997.
- Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2009.
- Bağdâdî, el-Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi İlmi’r-Rivâye*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu’l-Kebîr* (tahk. Mustafa Abdulkadir Ahmed Atâ) Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- _____, *ed-Duafâ*, Mektebetu İbn Abbâs, Tâif 2005.
- Cedî, Abdullah b. Yûsuf, *Tahrîru Ulûmi’l-Hadîs*, Muessesetu’r-Reyyân, Beyrut 2003.
- Ebû’l-Hasan, Mustafa b. İsmail, *Şifâu’l-Alîl*, Mektebetu İbn Teymiye, Kâhire 1991.
- Fâsî, Ali b. Muhammed Ebû’l-Hasan İbnu’l-Kattân, *Beyânu’l-Vehm ve’l-Îhâm*, Dâru Taybe, Riyâd 1997.
- Gavrî, Seyyid Abdilmâcid, *Mu’cemu Elfâz ve İbârâti’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2011.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Muhammed b. Muhammed, *Meâlimu’s-Sunen*, el-Matbaatu’l-İlmiyye, Halep 1932.
- İrâkî, Zeynu’l-Dîn Abdurrahim, *et-Takyîd ve’l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti İbnu’s-*

- Salâh*, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medîne 1969.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2012.
- İbn Adî, Ebû Muhammed, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, (thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, (tahk. Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- İbn Fâris, Ahmed el-Kazvîni er-Râzî, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru's-Selâm, Riyâd 2000.
- _____, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Ebû'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğıs el-Bâkistânî), Dâru'l-Asime, Riyâd 1421.
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâiretu'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1326.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, (thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs), Dâru'l-Kabs, Riyâd 2006.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, (thk. Mahmud İbrâhim Zeyd), Dâru'l-Va'y, Haleb 1396.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ, *Târîh*, (thk. Muhammed Kâmil Kassâr), Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, Dimeşk 1985.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 1414.
- İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ahmed b. Abdulhalim, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Mecmeu'l-Melik Fehd, Medîne 1995.
- İbnu'l-Cuneyd, Ebû İshâk b. İbrahim b. Abdillâh, *Suâlâtü İbni'l-Cuneyd li Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn*, (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1988.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman, *Ulûmu'l-Hadîs*, (thk. Abdullatif el-Hamîm-Mâhir Yâsîn el-Fahl), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Kanarya, Bayram, "Cerh-Ta'dil Bağlamında İmam Şafii'ye Yöneltilen İthamlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2017, c. XVI, sayı:31, s.227-244.
- Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, Dâru'l-Erkem, Beyrut tsz.
- Kazvîni, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- Leknevî, Ebû'l-Hasanât Muhammed Abdulhayy, *er-Ref' ve't-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2012.
- Mahcûbî, Abdurrahman, *el-Mustalahu'l-Hadîsî min Hilâli Kitâbi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2011.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Ehâdîsu'l-Muhtâre*, Dâru Hîdr, Beyrut 2000.
- Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Buhûsun fî't-Târîhi's-Sunne*, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-

- Hikem, Medine 1984.
- Öztoprak, Mustafa, *Müspet ve Menfi İddialar ve Değerlendirmeleriyle Ebû Hanîfe*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- Sehâvî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Muğîs*, Mektebetu's-Sunne, Mısır 2003.
- Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman b. Bekr, *Tedribu'r-Râvî*, Dâru Taybe, Riyâd tsz.
- Tehânevî, Ahmed el-Osmânî, *Kevâid fî Ulûmi'l-Hadîs*, (nşr.Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, Beyrut 2007.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Duafâu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, İFAV, İstanbul 2015.
- _____, "Leyse bi-Şey", *DİA*, XXVII, 168, İstanbul 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Mûkiza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Haleb 1412.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, (thk. Şuayb Arnavut), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2014.
- _____, *Mizânu'l-İ'tidâl*, (thk. Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963.